

Нино ДЕЛИЋ*

Историјски институт
Београд

АУСТРИЈСКА ШТАМПА О СРБИЈИ 1815–1833.**

Апстракт: Рад је посвећен компаративној анализи новинских чланака о Србији у периоду од Другог српског устанка 1815. до добијања трећег хатишерифа 1833. године у дневним листовима који су излазили у аустријском делу Хабзбуршке монархије. Поређењем садржаја највећих листова из Беча, Граца, Прага, Љубљане и Лавова, уочен је доста неуједначен континуитет извештавања о Србији. Број извештаја о догађањима са простора нове српске државе изненађујуће је скроман. Просечан редовни читалац ових листова могао је себи створити само штуру, нејасну а понекад и погрешну слику о приликама у Србији.

Кључне речи: Аустрија, Хабзбуршка монархија, Кнежевина Србија, 1815–1833, штампа, новине, журналистика, периодика, извештавање.

Изненађујуће слабо интересовање аустријских дневних листова за прилике у Србији, током и непосредно после Другог српског устанка, први је уочио као феномен историчар Јован Милићевић. За разлику од Првог српског устанка, који је био изузетно добро пропраћен у аустријској штампи, догађаји после 1813. године као да су нестали из видокруга бечких новинара. Јован Милићевић је слабо интересовање аустријских уредништава тумачио као одраз нове бечке политике, усмерене према стабилизацији европских прилика, чувању успостављених граница, и сузбијању било каквих провокација, посебно у контексту тзв. Источног питања.¹ Прегледом текстова који су посвећени Србији у аустријским дневним листовима, установили смо да је и у периоду до 1833.

* nino.delic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану (Ев. бр. 177030).

¹ Ј. Милићевић, Аустријска штампа о Србији другог устанка, Зборник Историјског музеја Србије 5 (1968) 39–46.

године ситуација била слична. Број чланака о младој српској држави и квалитет пренесених података у наведеном периоду, свакако не одговарају опште прихваћеној слици о великој важности ових простора за власти у Бечу. Истраживање смо усмерили на велике листове у главним градовима различитих круновина у аустријском делу Царства (Беч, Грац, Праг, Љубљана и Лавов). Листови у поменутим градовима су излазили на немачком језику који је користила администрација, војска и виши грађански слојеви. Треба истаћи да су дневна штампа и остала периодика почетком 19. века представљали једну од најзначајнијих форми обавештавања за шире слојеве становништва. У то време су штампане новине, као и гласине које су преносили појединци путујући од места до места, представљали готово једину могућност информисања о актуелним догађајима и приликама са удаљених простора. Штампа је стога имала велику улогу у формирању перцепција о одређеним појавама, догађајима као и читавим народима и државама међу читалачком публиком. Овај процес је утолико значајнији, пошто се у 19. веку тзв. „јавно мњење“ почело истицати као све битнији сегмент јавног живота али и високе политичке. Тако је могуће боље схватити шта је просечан читалац дневне штампе, углавном припадник образованијих и боље стојећих слојева, из различитих делова Хабзбуршке монархије могао знати о дешавањима у суседној Србији.

За истраживање смо користили дигиталне ресурсе Народне библиотеке Аустрије, слободно приступне преко интернета на посебно успостављеној страници за представљање старих новина са подручја бивше Хабзбуршке монархије.²

Аустријска штампа и званична гласила у првој половини 19. века

Штампа у Хабзбуршкој монархији имала је почетком 19. века већ изграђене стабилне структуралне обрисе. Услед повећања опште писмености и

² Народна библиотека Аустрије је креирала посебну интернет страницу за приступ дигитализованим издањима старих новина са подручја Хабзбуршке монархије на адреси: www.anno.onb.ac.at. Садржај странице се наизменично допуњава новим периодичним публикацијама као и недостајућим бројевима издања периодике. За истраживање су, због великог обима грађе, коришћене и алатке за претраживање текста новина према кључним речима. Треба истаћи да наведене алатке не функционишу са стопостотном прецизношћу, те је било неопходно прегледати и друге бројеве појединих новина за које је постојала вероватноћа да садрже чланке о Србији. Због превеликог обима грађе за период од 15 година, који не омогућава благовремени апсолутан преглед, као и због недоступности појединих бројева новина (ни фондови Народне библиотеке Аустрије не садрже комплетне године за поједине новине), није искључено да се у неким, у овом чланку некоришћеним, издањима новина налазе још неки чланци посвећени приликама у Србији. Њихов укупан број, међутим, може бити минималан, и не може да утиче на општу оцену о слабој заступљености Србије у аустријској штампи тога времена, као ни на друге закључке изнесене у овом чланку.

ефикаснијих мера дистрибуције, дневне новине су увећавале своју читалачку публику и ван локалне средине којој су првобитно биле намењене. Општи квалитет дневне штампе у Аустрији, међутим, још није био на нивоу као у западним деловима Европе. Развој периодике у Аустрији прве половине 19. века био је спутаван углавном због два фактора – недостатка финансија и строге цензуре. Власти у Бечу су, након смрти Јосифа II, кренуле путем ограничавања слободе писања и издаваштва, истовремено успостављајући сопствене, привилеговане медије, који су добијали монопол на званичне вести и финансијску потпору, чиме су представљали нелојалну конкуренцију приватним листовима. Све дневне новине, с изузетком привилегованих, биле су од 1802. године оптерећене печатном таксом која није била мала.³ Пријем и штампање плаћених огласа је било дозвољено само привилегованим листовима. Многобројни прописи који су регулисали цензуру, нису дозвољавали штампање и дистрибуцију новина без претходног прегледа и одобрења цензора. Лишени здраве економске основе, приватни листови себи нису могли дозволити одржавање мреже кореспондената, те уз велико ограничење слободе изражавања, већина се ограничила на просто понављање и дословно преписивање званичних вести из осетљивог домена политике. Привилеговани листови, који су били финансијски обезбеђени, представљали су својеврсна полузванична гласила владе која се нису упуштала у дубље анализе актуелних политичких догађаја, али су зато настојала ширити пропаганду власти. Да је бечким властодршцима у првој половини 19. века веома стало до расположења и мишљења становништва, сведочи и опаска аустријског министра иностраних послова, и касније свемоћног канцелара, кнеза Метерниха у једном писму грофу Штадиону из 1808. године: „*Јавно мњење је најмоћније средство; средство које, попут вере, продире у најсакривеније ћошкове и на места где административне норме и прописи губе свој утицај*“.⁴ Државни врх је стога настојао не само спречити да се у аустријској штампи пише лоше о влади, већ је активно учествовао у креирању позитивне слике о Аустрији путем наручених текстова и обавезе приватних листова да преузимају новости из званичних гласила без сопственог тумачења. Из наведених разлога, многима је аустријско политичко новинарство тога времена деловало веома безлично, уштогљено, сувише фактографско и помало досадно.⁴

Инострана штампа је, такође, била под надзором власти. За легалну продају је било потребно добити посебну дозволу, коју су добијали само они

³ Све домаће новине су плаћале таксу од пола до једног крајџара по комаду од 1802. до 1811. године када је такса увећана на 2 крајџара по комаду.

⁴ E. V. Zenker, *Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848 (=Geschichte der Wiener Journalistik)*, Wien–Leipzig 1892, 80–92, 94–95, 98–99, 109–110; E. V. Zenker, *Geschichte der Journalistik in Österreich*, Wien 1900, 19–24; E. M. Werner, *Von Reform zu Reform – Österreichs Zensur und politische Presse in den Jahren vor dem Wiener Kongress, Mächtepolitik und Friedenssicherung. Zur politischen Kultur Europas im Zeichen des Wiener Kongresses*, Berlin 2014, 71–76, 78; A. G. Przedak, *Geschichte des deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*, Heidelberg 1904, 32–35; J. Милићевић, нав. дело, 39.

листови за које се сматрало да о бечкој влади пишу на позитиван начин. Из наведеног разлога, многобројне новине из иностранства у Аустрији није било могуће легално набавити, али зато цензура према дозвољеним заправо није ни примењивана. Тиме се, наводно, настојало доказати да Хабзбуршка монархија негује политику слободног протока мисли и идеја, све у духу новог времена. Чињеница је, међутим, да су власти успеле да искористе велике међународне листове у своју корист. Канцелар Метерних се побринуо да Аугзбуршке опште новине (*Augsburger Allgemeine Zeitung*), једне од највећих и најзначајнијих европских новина тога времена, добијају само „аутентичне“ вести из Аустрије, успостављајући својеврсну „тесну сарадњу“ са њиховим кореспондентима у Бечу. Аугзбуршке новине су у Аустрији добиле пуњу слободу дистрибуције и биле су омиљен иностранни периодик.⁵

Поред самог канцелара Метерниха, који је посвећивао велику пажњу креирању јавног мњења и слике о Аустрији у домаћој и иностраној штампи, огроман утицај на бечку журналистику имао је и његов специјални саветник, талентовани политички публициста и државник Фридрих Генц. На његов предлог, влада је успоставила посебан политички лист који је требало да, на неупадљив и фiktivno објективан начин, шири идеје и пропаганду Беча. У ту је сврху 1810. године преузет недавно успостављени *Аустријски осматрач* (*Österreichischer Beobachter*). Лист је имао погодност да се, уместо простог и сувопарног изношења чињеница о догађајима, може уплитати и у дубље политичке анализе и тумачења актуелних тема. Писцима чланака је дата и већа слобода од уобичајене, чиме се настојала привући шира читалачка публика фингирањем објективности. Како би лист успешно конкурисао иностраној периодици и привукао пажњу читалаца ван граница Аустрије, добио је специјалну привилегију да ексклузивно користи извештаје аустријских посланстава у Османском царству. Тиме је „метернихов лист“, како га назива Јован Милићевић, постао специјализован за вести из иностранства, посебно за оне из Константинопоља. Поменути епитет, лист је заслужио недовољно прикривеним утицајем аустријског канцелара, који је лично прегледао сваки број пре званичног објављивања. Главни уредник листа је од 1811. до револуције 1848. године био Антон Јозеф Пилат, Метернихов приватни секретар. Главну реч је, међутим, водио Фридрих Генц, који је све до смрти 1832. године писао и уређивао чланке и рубрике, те читавом листу давао усмерење и особити печат. *Аустријски осматрач* је излазио свакодневно и убрзо постао веома популаран, а као полузваничан лист који је обиловао информацијама, био је веома често цитиран у осталој аустријској периодици.⁶

⁵ Дозвољена инострана штампа била је опорезована печатном таксом од 2 до 3 крајцара по примерку. E. V. Zenker, *Geschichte der Wiener Journalistik*, 92–93, 99–103; E. V. Zenker, *Geschichte der Journalistik in Österreich*, 21; E. M. Werner, *нав. дело*, 73–74, 77–78.

⁶ Фридрих Генц (Friedrich Gentz) је изнео свој предлог у новембру 1810. године. Први број *Аустријског осматрача* изашао је још 2. марта 1810. године. Лист је 1810. године имао свега 256 претплатника, али је тај број драстично порастао на, за то време огромних, 4.000

Фридрих Генц је бечким властима изнео предлог да успоставе и својеврсне „дворске новине“, гласило које би на уобичајен, сувопаран и бирократски начин, преносило актуелности са двора и из иностранства, публиковало владине информације за јавност, обзناњивало одлуке и огласе државних и јавних институција и томе слично. Овом приликом, одлучено је да се у ту сврху реформише већ постојеће званично државно гласило – *Бечке новине* (*Wiener Zeitung*). Овај лист је вршио функцију објављивања службених ставова владе од 1724. године, када је издавач Јохан Петер ван Гелен склопио посебан уговор са властима за новине *Wienerische Diarium*. Уговор је остао на снази и након 1780. године, када је лист променио име у *Wiener Zeitung*. Од 1805. године, Геленови наследници више нису имали никакав утицај на уредничку политику која је, по наређењу цара Фрање II, прешла у потпуности под надлежност највиших полицијско-цензорских власти у сарадњи са дворском и државном канцеларијом. Финансијски обезбеђен, неоптерећен печатном таксом, привилегован по питању доступности информација, цензуре и дистрибуције, лист је у првој половини 19. века представљао главне политичке новине у читавом аустријском делу Монархије. По правилу, лист је на титулној страни најпре доносио домаће вести а након њих иностране, сложене и насловљене према државама порекла. У наставку се налазио додатак са информацијама о метеоролошким приликама, о битним личностима које су допутовале и отпутовале из Беча, преминулим лицима, просечним пијачним ценама, курсу новца и позоришним представама у граду. У посебно обликованом додатку (*Allgemeines Intelligenzblatt*) публиковани су приватни огласи, рекламе, прикази књига, позиви и слично. Уз примерак новина је нешто ређе излазио и службени прилог (*Amtsblatt*) у којем су објављивани нови закони, прописи, декрети и разна званична обавештења. Од 1814. године, *Бечке новине* су излазиле свакодневно, и по формату и структури представљале су неку врсту стандарда за све остале, пре свега званичне владине провинцијске дневнополитичке листове.⁷

Осим *Бечких новина* и *Аустријског осматрача*, власти су суфинансирале, или у потпуности њима руководиле, и великим бројем новина које су излазиле у другим деловима Царства. У свакој круновини у аустријском делу Монархије је излазио бар један привилеговани службени дневни лист формата сличног *Бечким новинама*. Редослед излагања, врста информација, те

само ван Беча у 1815. години. Е. В. Zenker, *Geschichte der Wiener Journalistik*, 103–107; Е. В. Zenker, *Geschichte der Journalistik in Österreich*, 24–25; Е. М. Werner, *нав. дело*, 80–84, 86; Ј. Милићевић, *нав. дело*, 40.

⁷ Јохан Петер ван Гелен (Johann Peter van Ghelen) откупио је 1721. године права на издавање *Wienerische Diarium*, који је основао 1703. године Јохан Шеневетер (Johan Schönewetter). Лист је од 1805. био под контролом владе (с кратким изузетком у периоду 1809–1811) све до револуције 1848. године. Тираж *Бечких новина* достизао је имплементних 2.400 примерака 1809. године. Е. В. Zenker, *Geschichte der Wiener Journalistik*, 30–33, 86, 99, 103–104. Е. В. Zenker, *Geschichte der Journalistik in Österreich*, 7–10; Е. М. Werner, *нав. дело*, 74–75, 81–83.

увођење прилога (*Amtsblatt, Intelligenzblatt*) постепено су унiformисали ове листове према узору из Беча. Ова провинцијска службена гласила представљала су, поред великих новина из Беча, најбитније и најутицајније дневнополитичке листове у појединим деловима Монархије. Њихова је улога била, да поред објављивања званичних обавештења и прописа, информишу становништво о актуелним политичким догађајима у земљи и иностранству на начин који је одговарао властима. Пошто већина тих листова није имала сопствене кореспонденте у другим градовима или земљама, извештавање се углавном ограничило на цитирање, или дословно преузимање читавих текстова из других новина – пре свега из *Бечких новина, Аустријског осматрача и Augzburških opštih novina*.⁸

На подручју круновине Чешке, улогу јавног гласила, те уједно највећих и најтиражнијих дневних новина, имале су немачке *Прашке новине*. Лист је званично настало када је 1672. године цар Леополд I удео повластицу штампања новина на немачком језику прашком штампару Јану Арнолту Доброславину. Име новина се током година мењало, да би се тек 1814. године усталио назив *Прашке новине (Prager Zeitung)*. Тадашњи власник, прашки штампар Јохан Фердинанд Шенфелд, једно време је издавао и верзију *Прашких новина* на чешком језику (*Pražské noviny; 1786–1819*). Те су новине имале посебну редакцију, и нису представљале само обичан превод немачког издања. Осим новина из Шенфелдовог издаваштва, излазиле су на чешком и *Крамериусове прашке новине (Kramériusovy pražské noviny; 1789–1821)*, те *Прашке новине* издавача Бохуслава Хасе (*Pražské nowiny; 1825–1864*). Након Шенфелдове смрти 1824. године, Бохуслав Хасе је преузео власништво над немачким *Прашким новинама* и наставио са њиховим издавањем као службеног гласила. Чешко издање Шенфелдових *Прашких новина*, као и чешке Крамериусове или Хасове, никада нису успеле да постигну фреквентност излажења, утицај и тираж немачког издања званичног гласила. Сматрало се, да су горњи слојеви и урбано становништво давали предност листовима на немачком језику, док је периодика на чешком проналазила публику углавном међу сиромашнијим читаоцима у руралним срединама. Немачке *Прашке новине* излазиле су сваки дан у периоду од 1814. до 1818. године, а затим четири пута недељно.⁹

⁸ E. V. Zenker, *Geschichte der Journalistik in Österreich*, 9–10, 22–23, 25.

⁹ Јохан Фердинанд Шенфелд (Johan Ferdinand Schönfeld) је преузео новине 1781. године. Пун назив немачког издања Шенфелдових новина: *Kaiserlich–königlich privilegirte Prager Zeitung (1814–1824)*. Пун назив Хасових немачких *Прашких новина: Prager Zeitung (1825–1847)*. Пун назив чешког издања Шенфелдових новина се мењао често: *Schönenfeldské císařské královské pražské noviny/Císařsko královské privilegované Pražské poštovské noviny/Jeho Císařskou Královskou Milostí obdařené České pražské noviny*. Пун назив Крамериусових новина: *Kramériusovy císařské královské vlastenské noviny/Kramériusovy císařské královské pražské poštovské noviny. Pražské nowiny* у издању Бохуслава Хасе (Bohuslav Haase) су представљале наставак чешког недељника *Vlastenský zvěstovatel (1820–1824)* који је издавала кућа Шенфелд као својеврсни наставак угаšених Шенфелдових

Улогу званичног гласила у аустријској круновини Галицији имала су два, у суштини истоимена листа из Лавова (у данашњој Украјини) – *Лавовске новине*. Од 1811. године је излазила *Gazeta Lwowska* на пољском језику, а годину дана касније почеле су да излазе немачке *Lemberger Zeitung*. У литератури се оба веома често наводе као један, двојезични лист, иако су све до 1848. године имали различите издаваче и редакције. Оба уредништва су била под контролом галицијских власти и доносила углавном сличне, често и посве идентичне вести, али је понекад било и већих разлика у писању, те није сасвим исправно сагледавати их само као различите верзије једног те истог листа. Пољске *Лавовске новине* су излазиле два (1811–1815), затим четири (1816–1818), а од 1819. године три пута недељно као што су излазиле и немачке. Слично као у случају Прага, немачке су новине у Лавову и Галицији имале већу популарност, утицај и тираж од оних које су излазиле на језику круновине – пољском.¹⁰

У Крањској, на мешано немачко-словеначкој територији, званично гласило су биле *Љубљанске новине*. Основао их је 1778. године Игнац Едл од Клајнмајера, као „Недељни извод из новина“ (*Wöchentlicher Auszug von Zeitungen*). Новине су од 1813. понеле назив Уједињене Љубљанске новине (*Vereinigte Laibacher Zeitung*), а од 1821. године само *Љубљанске новине* (*Laibacher Zeitung*). Лист је излазио само на немачком језику, испрва два, а од 1828. године три пута недељно. У недостатку листова на словеначком, али и озбиљне конкуренције на немачком језику, *Љубљанске новине* су представљале најутицајнији домаћи лист у Крањској.¹¹

чешких *Прашких новина*. Немачке *Прашке новине* су имале тираж од 1.400 примерака 1808. године, док је чешка верзија Шенфелдових новина имала свега 200, а Крамериусових 650 примерака. E. V. Zenker, *Geschichte der Journalistik in Österreich*, 9, 17, 22, 25; Z. Šimeček, *Zur Reform der Prager tschechischen und deutschen Zeitungen in der josephinischen Ära*, *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* 1 (2007) 8, 11, 18–23; P. Bednářík, J. Jirák, B. Kopplová, *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*, Praha 2011, 51, 73–79; A. G. Przedak, *nav. delo*, 21–24, 115–123.

¹⁰ У Лавову су постојале немачке *Лавовске новине* и крајем 18. века, али оне нису повезане са истоименим из 19. века. Између 1796. и 1811. године је излазио и *Lemberger k. k. Privilegiertes Intelligenz-Blatt*, као привилеговано гласило, али без повезаности са потоњим немачким *Лавовским новинама*. I. Röskau-Rydel, *Kultur an der Peripherie des Habsburger Reiches. Die Geschichte des Bildungswesens und der kulturellen Einrichtungen in Lemberg von 1772 bis 1848*, (Studien der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund; Band 15), Wiesbaden 1993, 307–315; K. Streicher, *Dziennikarstwo w Galicji i Krakowie do roku 1860*, Biblioteka Warszawska tom 2 (1861) 160, 170–174; W. Bruchnalski, *Historya Gazety Lwowskiej, Stulecie Gazety Lwowskiej 1811–1911 Tom 1/Cześć 1*, Lwow 1911, 30–32, 52–53, 67, 73–75, 87; E. V. Zenker, *Geschichte der Journalistik in Österreich*, 22.

¹¹ Крајем 18. века постојало је више листова који су имали у свом називу *Љубљанске новине*. Од 1828. године је треће недељно издање представљао самостално излазећи службени додатак – *Amtsblatt*. Од 1846. године су *Љубљанске новине* излазиле три пута недељно у пуном формату. T. Žigon, *Deutschsprachige Presse in Slowenien (1707–1945); 1. Teil: Deutschsprachige Presse in Krain bis 1860*, Berichte und Forschungen Band 12 (Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa), München 2004,

На територији аустријске круновине Штајерске, званично гласило су биле *Грачке новине* (*Grätzer Zeitung* или *Grazer Zeitung*), које је у Грацу основао Андреас Лејкам 1785. године. Новине су имале у првом периоду чак и сопствене кореспонденте, али су временом деградиране на класично службено гласило, по узору на *Бечке новине*. Због географске близине, лист је био често читан у Бечу и у јужним деловима Царства попут Крањске. *Грачке новине* су до 1816. године излазиле шест, а затим четири пута недељно.¹²

Поменути листови су представљали део мреже званичних провинцијских гласила којој су припадале и новине у осталим главним градовима аустријских круновина. Ова мрежа је, уз неколико дозвољених иностраних политичких листова, држала својеврсни монопол на извештавање о политичким дешавањима, те је имала кључну улогу у стварању перцепције о појединим проблемима и питањима, односно јавног мињења међу ширим становништвом у аустријском делу Царства. Чланци, публиковани у поменутим гласилима, стога представљају одличан извор, како о жељама бечке владе поводом стварања перцепције догађаја у Србији, тако и о слици српске кнежевине какву је аустријска штампа презентовала својим читаоцима.¹³

Употреба и значење појмова „Србија“ и „Срби“ у аустријској штампи

Уредници дневних новина су, извештавајући о појединим областима света, морали груписати вести у рубрике и давати им одређену територијалну одредницу, како би читаоци имали преглед и представу о локацији дешавања. У листовима које смо користили за анализу, вести су најчешће разврставане у „домаће“ и „из иностранства“. Упркос чињеници да је територија Србије евидентно припадала иностранству, то није нужно значило да вести о њој треба тражити само у рубрици о страним земљама. Током Другог српског устанка, и неколико година након његовог завршетка, обавештења о Србији су објављивана у склопу домаћих новости као вести из Земуна. У том

207–208, 215–220, 223–226, 239; A. Dimitz, *Zeitungswesen in Krain*, Mittheilungen des historischen Vereins für Krain 14 (1859) 71–72; S. Amon, *Vloga slovenskega časopisa v združevanju in ločevanju slovenske javnosti od 1797 do 1945*, Javnost – The Public 15 (2008) 10; E. V. Zenker, *Geschichte der Journalistik in Österreich*, 9, 22–23.

¹² G Fournier, *Die „Grazer Zeitung“ als Quelle*, Mittheilungen des Steiermärkischen Landesarchives 35/36 1986, 167–170; E. V. Zenker, *Geschichte der Journalistik in Österreich*, 9, 22–23.

¹³ У другим круновинама су такву улогу имали: *Brünner Zeitung* (за Моравску); *Linzer Zeitung* (за Горњу Аустрију); *Klagenfurter Zeitung* (за Корушку); *Troppauer Zeitung* (за Шлеску); *Bote für Tirol* (из Инсбрука за Тирол и Форарлберг); *Osservatore Triestino* (за аустријски Литорал); *Gazeta krakowska* (за област аустријске Пољске – Краков). E. V. Zenker, *Geschichte der Journalistik in Österreich*, 9–10, 22–23.

случајевима, у тексту није морао бити и коришћен појам „Србија“, већ се често само говорило о ситуацији код Срба (*Serben/Serbier/Servier*). Временом, вести из Земуна су у потпуности нестале, те је читалац добијао информације са подручја полуаутономне српске државе у делу новина одређеним за новости из иностранства, у склопу рубрике *Турска* или *Османско царство*. Узимајући у обзир величину Османског царства, уредници су увели и подрубрике за поједине области простране државе, наводећи на почетку пасуса специфичну географску одредницу. Вести о Србији су се тако нашле искључиво у подрубрикама *Константинопољ* (углавном вести у контексту са деловањем Порте) и *Србија*, насловљеној понекад и *Са српске границе* (*Serbien/Servien; Von der servischen Grenze*). Коришћени појам „Србија“ у аустријској штампи тога времена, имао је помало нејасно значење. Просечан читалац је могао схватити да је Србија провинција Османског царства, али са специфичним и магловитим статусом. Док су Молдавија и Влашка редовно означаване као Кнежевине (*Fürstenthumer*), Србија је увек била само „Србија“, без икаквог предзнака. Са друге стране, из писања појединих листова након завршетка Другог устанка, постало је јасно да, осим турског паше у Београду, постоји и домаћи владар. Милош Обреновић је за аустријску штампу, у првом реду за бечке листове, дуго времена био искључиво предводник или поглавар Срба (*Vorsteher; Oberhaupt*). Спорадично је називан кнезом (*Fürst*) још од 1816. године, али константно тек од kraja двадесетих година 19. века. Просечан читалац је тако добијао збуњујућу информацију да је „Србија“ име турске провинције на чијем челу је домаћа личност са титулом кнеза, а да истовремено неку врсту власти врши и тursки паша београдски. Нејасноће око правног статуса области су, очигледно, имале и поједине редакције. *Грачке новине* су 1816. године на кратко време увеле посебну рубрику насловљену „Србија“ у склопу вести из иностранства, наводећи тако турску провинцију као да је самостална држава.¹⁴ *Лавовске новине* су 1828. године објавиле текст у коме се може прочитати да су турске трупе наводно „ушле у Краљевину Србију“.¹⁵ Појам се, такође, и даље користио у чисто географском смислу, не означавајући притом увек само територију која је била под контролом српског кнеза. Тако су, на пример, *Прашке новине* у 1817. години известиле да је „Мемиш паша за команданта Ниша (у Србији) именован“, мада ће поменути град бити ослобођен тек неколико деценија касније.¹⁶

Подаци о Србима као народу су, такође, били доста нејасни. Из објављених чланака се могло закључити да у Србији живи народ Срба, не наводећи, углавном, никакву близку спецификацију о верској, језичкој и другој припадности. Из контекста се, уз нешто више резоновања, могло разумети да су Срби хришћани, који се боре против Турака муслимана, али се скоро никад није наводило да су православне вероисповести или да припадају словенеској групи народа. Изузетак по том питању представљају само периоди Грчког устанка

¹⁴ *Grazer Zeitung* 8. 1. 1816. (№ 5) непагинирано.

¹⁵ Lemberger Zeitung 4. 6. 1828. (№ 65) 308.

¹⁶ *Prager Zeitung* 30. 4. 1817. (No 120) 470.

1821. и руско-турског рата 1828/29. године, када је више листова наводило да су Срби православне вере и словенског порекла. Из контекста се, такође, могло и закључити да су политички наклоњени Русији.¹⁷

Без обзира на нејасноће проузроковане коришћеном терминологијом, просечан и редован читалац поменутих листова је временом могао да спозна Србију не само као географски појам, већ као реалан политички ентитет са одређеним правним статусом. Срби, иако описани на веома штур начин, више нису представљали само неку од многобројних етничких заједница у Османском царству, већ хришћански народ који је унутар империје имао сопствену територију и управу, те се тако афирмисао и на међународном нивоу.

Карактер и извори вести о Србији

Упркос чињеници да се Србија директно граничила са Хабзбуршком монархијом, карактер, као и извори извештавања, нису били на нивоу који би се могао очекивати. Новинарство у Аустрији тога времена се није одликовало опсежним извештајима који би личили на савремене репортаже или на критички писане чланке. Свакодневне вести су писане кратко, једноставно, фактографски и без дубљих анализа. Већину вести о Србији, у новинама које смо анализирали, представљају веома кратки и штури пасуси, лишени не само детаља, већ и основних информација о тој турској провинцији. Стању у Србији је често било посвећено свега неколико реченица инкорпорираних у дуже чланке о ситуацији у Османском царству. По правилу, извештавање се односило искључиво на актуелну ситуацију, не образлажући претерано повезаност конкретних вести са претходним дешавањима или са контекстом шире теме. Из наведеног разлога, велики број чланака је било тешко разумети самостално, без адекватног предзнања, односно, веома редовног праћења вести о појединој теми. По питању извора вести, уочљиво је да се ситуација током времена променила. У току Другог српског устанка, и у неколико година након његовог завршетка, информације о Србији су углавном стизале из Земуна, са same границе са Србијом. Од почетка двадесетих година 19. века, очигледан је пресудни утицај Бечких новина и Аустријског осматрача на писање осталих листова. Поменути бечки листови нису прецизно наводили своје изворе, али је уочљиво да информације сада стижу из Цариграда, вероватно из аустријског посланства и Министарства спољних послова. Текстове су целовито преузимала и објављивала сва остала провинцијска гласила са закашњењем од неколико дана, стварајући тиме доста монотони карактер извештавања. Пред крај треће деценије 19. века, уочљиво је да поједине новине настоје да диверзификују

¹⁷ *Österreichischer Beobachter* 8. 6. 1821. (№ 159) 747–748; *Grätzer Zeitung* 12. 6. 1821. (№ 93) непагинирано; *Wiener Zeitung* 14. 6. 1821. (№ 136) 543; *Lemberger Zeitung* 18. 6. 1821. (№ 73) 376–377; *Prager Zeitung* 19. 6. 1828. (№ 95) непагинирано; 28. 9. 1828. (№ 153) непагинирано; *Laibacher Zeitung* 16. 4. 1829. (№ 31) 122; 28. 5. 1829. (№ 43) 159.

изворе информација. Уместо да се ослањају искључиво на велике владине листове из Беча, провинцијална уредништва од тада у све већој мери користе текстове иностраних новина. По том питању предњачи утицај листова са простора Немачке, посебно *Аугзбуршких општих новина*. Упечатљиво је да су *Прашке* и *Лавовске новине* исказале ванредно интересовање за прилике у Србији, о чему сведочи коришћење великог броја чланака из различитих иностраних новина.¹⁸ Упоредо са променама у пореклу извора извештавања, мењао се и фокус уредништава на одређене теме. У почетку посматраног периода, вести о Србији су објављивање искључиво у контексту ширих политичких дешавања. Новине си извештавале о односима Србије са Портом, улогом Срба у Грчком устанку 1821. и руско-турском рату 1828/29 године. Тек почетком четврте деценије 19. века, читаоцима је омогућен ближи увид у унутрашње прилике српске кнежевине. *Прашке* и *Лавовске новине* су опширно извештавале о реформским процесима и политичкој ситуацији у Србији. Овај квалитативни помак упућује на повећано интересовање читалачке публике за дешавања на Балкану. На такав начин, редован читалац је стицао далеко бољу и јаснију слику о Србији, која више није била само магловита територија унутар Османског царства.

Фреквентност и садржај вести о Србији

Аустријска штампа није посвећивала пажњу дешавањима у Србији истим интензитетом у континуитету. У посматраном периоду постоје велике осцилације у броју и квалитету новинских чланака о српској кнежевини у појединим годинама. Генерално гледано, уочљива су раздобља повећаног (1815, 1821, 1828–1830) и слабог интензитета излажења чланака о Србији (1816–1820, 1822–1827, 1831–1833). Треба истаћи да се, и у време када је аустријска штампа посвећивала највише пажње приликама у Србији, тешко може говорити о правом континуираном извештавању. Између поједињих текстова су често пролазили месеци без било каквог помена Србије у дотичним новинама. Чак и у случају комбинованог, свакодневног читања неколико наслова истовремено, читалац је тешко могао пратити ситуацију везану за Србију у временским размацима који би омогућили редовну обавештеност. У раздобљима када је Србија била ван фокуса аустријске штампе, није могуће говорити о било каквом континуитету. Текстови су објављивани само спорадично, у контексту неких ширих дешавања. Веома често су вести о Србији представљале само мали саставни део већег чланка о приликама у Османском царству, тако да је и праћење новости било за читаоца отежано. Упркос чињеници да су пред крај

¹⁸ Немачке *Прашке новине* су користиле многобројне листове као што су *Ottoman Moniteur*, *Agramer Zeitung*, *Il Foglio di Verona*, *Courrier de Smyrne* итд. Немачке *Лавовске новине* су често цитирале приватну преписку („извештаји из Сарајева“, „писма из Петрограда“) и инострану штампу (*Berliner Zeitung* итд).

посматраног периода обавештења нешто континуиранија, и по садржају квалитетнија, само веома редован, пажљив и заинтересован читалац је могао временом стећи целовитију слику о српској кнежевини.

Као што је утврдио историчар Јован Милићевић, Други српски устанак је слабо испраћен у бечкој штампи у односу на дешавања из Првог устанка. *Бечке новине* и *Аустријски осматрач*, једва да су пренели неку вест о Београдском пашалуку у 1815. години.¹⁹ Редован читалац *Бечких новина* је могао сазнати да су Турци, у августу исте године, нагомилали велике снаге како би поново успоставили мир у пашалуку, те да су „*становници Србије*“ у септембру затражили орпост. У новембру је пренета вест из септембра да се српска депутација већ вратила из Цариграда. Том приликом је изражена нада да је Порта локалним управницима у Србији послала такве инструкције „којима ће неповерење Срба заувек бити отклоњено, те испуњењем њихових јефтиних захтева бити постављен темељ за поновно успостављање трајног помирења и мира у провинцији“.²⁰ Потпуно идентичну вест је неколико дана раније објавио *Аустријски осматрач*, који је био нешто опширнији о Србији током наведене године.²¹ У поменутом листу се у августу могло сазнати да устанак Срба још траје, да би тек у октобру месецу била пренета вест да су Срби послали депутацију у Цариград, и да се очекује да ће Порта бити позитивно расположена према њиховим захтевима.²² Четири дана након објављивања вести о повратку српске депутације из Цариграда, и очекиваном „трајном помирењу“, у листу је изашла кратка вест да је устанак пред гашењем и да ће одговорни Турци бити ухапшени.²³ Почетком децембра, поменуте новине су објавиле да је сукоб решен на миран начин, да су Турци опет заузели све градове, Срби распустили своју војску и прихватили плаћање данка, и да је Сулејман-паша у Неготину изгубио главу.²⁴ За лист, који је био специјализован за вести из иностранства, посебно за оне из Османског царства, количина података о Другом српском устанку је више него скромна. На сличан су начин извештавале и немачке *Прашке новине*, које су током 1815. године објавиле само једну значајнију вест о очекиваном успостављању мира.²⁵ Са друге стране, немачке *Лајовске новине* су показале необично велико интересовање за дешавања у Србији. Редован читалац овог галицијског листа је могао стећи сасвим солидну

¹⁹ Ј. Милићевић, *нав. дело*, 40–42.

²⁰ *Wiener Zeitung* 6. 9. 1815. (№ 249) 987; 12. 10. 1815. (№ 285) 1131; 7. 11. 1815. (№ 311) 1235.

²¹ *Österreichischer Beobachter* 4. 11. 1815. (№ 308) 1656.

²² *Österreichischer Beobachter* 18. 8. 1815. (№ 230) 1248; 6. 10. 1815. (№ 279) 1501–1502.

²³ *Österreichischer Beobachter* 8. 11. 1815. (№ 312) 1675.

²⁴ *Österreichischer Beobachter* 4. 12. 1815. (№ 338) 1820.

²⁵ *Прашке новине*, у преузетој вести из *Прешпорских новина* (*Pressburger Zeitung*), информишу да се ускоро очекује мир у Србији, али да није сигурно да ли ће становништво прихватити Турке у Смедерево, пошто они долазе из Босне. *Prager Zeitung* 24. 1. 1815. (№ 328) 1339.

слику о Другом српском устанку. У јануару је изашао посебан чланак о Србији дужине преко једне стране, у којем се читаоцу објашњава да су се Срби латили оружја након невероватних турских репресалија, неразумних дизања пореза, и масакра над четрдесетдвојицом Срба који су у Београду набијени на колац.²⁶ Затим је уследила тишина све до септембра, када је објављена вест (идентичан текст у *Бечким новинама*) о гомилању турских снага према Србији.²⁷ Нешто касније, лист извештава да је постало јасно да Турци нису дошли да ратују против Срба, већ заједно са њима против Београдског паше који је сада опкољен у београдској тврђави.²⁸ У октобру и новембру, *Лавовске новине* пишу како је у Србију преко Париза стигао српско-руски генерал Милутиновић, и како су Срби слали депутате у Цариград, преносећи вест о очекиваном испуњењу „српских јефтиних захтева“ и „успостављању трајног помирења“ (идентичан текст у *Аустријском осматрачу* од 4. новембра).²⁹ Почетком децембра је пренета вест како Срби одбијају да се одрекну оружја након успешног сукоба, те да је Сулејман-паша одведен у Цариград.³⁰ Веома је занимљив текст од 18. децембра који обавештава да је београдски паша изгубио главу, а да је Порта потврдила „за будућег предводника српског народа“ главног вођу Милоша Обреновића.³¹ То је најранији помен имена српског кнеза у аустријској штампи на који смо нашли. Утицај главних бечких листова на писање *Лавовских новина* је очигледан, али је редакција галицијског гласила показала ванредно интересовање за дешавања у Србији преношењем великог броја вести из других извора, које, нажалост, ближе не именује.³²

У наредној, 1816. години број вести о Србији је почeo нагло да опада. Бечка штампа је била посве пасивна по овом питању, те је само *Аустријски осматрач* пренео неколико мање битних вести о неким групама јаничара који се, наводно, спремају да иду за Београд.³³ Остала штампа је највише извештавала о Србији почетком године. Немачке *Лавовске новине* су у јануару пренеле основе споразума између Турака и Срба.³⁴ Нешто касније, у истом листу је освануо веома занимљив текст, у коме се читаоци информишу да је стигао ферман према коме је био именован „српски поглавар Милан Обреновић за

²⁶ Овај опис се очигледно односи на Хаџи Проданову буну са краја 1814. године. *Lemberger Zeitung* 2. 1. 1815. (№ 1) 1–2.

²⁷ Идентична вест у *Бечким новинама* од 6. септембра 1815. године (напомена број 20). *Lemberger Zeitung* 11. 9. 1815. (№ 109) 512.

²⁸ *Lemberger Zeitung* 2. 10. 1815. (№ 118) 554.

²⁹ *Lemberger Zeitung* 11. 10. 1815. (№ 122) 571; 18. 10. 1815. (№ 125) 585; 13. 11. 1815. (№ 136) 636.

³⁰ *Lemberger Zeitung* 11. 12. 1815. (№ 148) 689.

³¹ У чланку се наводи да је вест од 23. новембра. *Lemberger Zeitung* 18. 12. 1815. (№ 151) 704–705.

³² Често се као извор помињу ближе неспецификоване „приватне вести“.

³³ *Österreichischer Beobachter* 10. 8. 1816. (№ 233) 1177; 22. 8. 1816. (№ 235) 1242.

³⁴ Идентичну вест су неколико дана касније пренеле и *Грачке новине*. *Lemberger Zeitung* 5. 1. 1816. (№ 3) 14; *Grätzer Zeitung* 8. 1. 1816. (№ 5) непагинирано.

Кнеза од Србије.³⁵ Идентичну вест су тих дана објавиле и немачке *Прашке новине* и *Грачке новине*.³⁶ Извор за ову, очигледно површно састављену вест, није навео ниједан лист. Новине из Граца су, почетком фебруара, објавиле интересантан текст о покушају атентата на „српског поглавара и беја Милоша Обреновића, када је са неким Србима седео за столом“. Неименована четири Турчина су, наводно, пуцала кроз прозор, али је рањен само један од Милошевих пратилаца. Београдски паша је дао сву четворицу ухапсити, а тројицу касније задавити.³⁷ Током исте године, аустријска штампа је, осим претходно наведених, пренела још један мањи број вести који се тичу српске кнежевине.³⁸

Смрт „Црног Ђорђа“, односно Карађорђа Петровића, представља главну вест о Србији током 1817. године. *Лавовске* и *Љубљанске новине* су у августу, на релативно штур начин, пренеле вест да је бивши српски вођа убијен а његова глава однета султану у Цариград. Као починиоце и наручиоце дела, листови посредно именују Турке.³⁹ *Аустријски осматрач* је у септембру објавио текст, а други листови су га пренели, у којем се за убиство Карађорђа оптужују Срби и њихов кнез, који су тим чином хтели да искажу верност султану.⁴⁰ Почетком октобра, листови ван Беча су пренели вест, која је очигледно преузета из *Аугзбуршких новина*, да Русија прети Порти одмаздом због нечуvenог опхођења са Карађорђем који је био и руски генерал.⁴¹ *Аустријски осматрач* је, такође, у целости одштампао поменути текст из немачких новина, али га је допунио властитим коментаром у којем констатује да није тачно да Русија прети Турцима, већ да је Карађорђе радио на сопствену одговорност и без знања руског руководства, те да га се и руски цар одмах одрекао чим је сазнао да је без одобрења прешао Дунав.⁴² Друге вести о Србији, осим о погибији вође Првог српског устанка, скоро да се и не појављују.

Након стабилизације прилика на Балкану, аустријским уредницима ови простори очигледно више нису били нарочито занимљиви.Период од 1818. до 1820. године, изузетно је сиромашан по питању извештавања о Србији. Осим повремених помена о писменом стваралаштву код Срба, политичких вести

³⁵ Lemberger Zeitung 10. 1. 1816. (№ 5) 22.

³⁶ Prager Zeitung 12. 1. 1816. (№ 12) 43; Grätzer Zeitung 11. 1. 1816. (№ 7) непагинирано.

³⁷ Grätzer Zeitung 5. 2. 1816. (№ 21) непагинирано.

³⁸ Lemberger Zeitung 29. 1. 1816. (№ 13) 59; Prager Zeitung 24. 1. 1816. (№ 24) 90; 2–3. 6. 1816. (№ 154–155) 614; Grätzer Zeitung 3. 9. 1816. (№ 142) непагинирано.

³⁹ Lemberger Zeitung 18. 8. 1817. (№ 99) 370; Vereinigte Laibacher Zeitung 15. 8. 1817. (№ 65) непагинирано; 26. 8. 1817. (№ 68) непагинирано.

⁴⁰ Österreichischer Beobachter 22. 9. 1817. (№ 265) 1365; Wiener Zeitung 25. 9. 1817. (№ 221) 883; Grätzer Zeitung 30. 9. 1817. (№ 156) непагинирано; Lemberger Zeitung 3. 10. 1817. (№ 119) 449; Prager Zeitung 4. 10. 1817. (№ 277) 1090.

⁴¹ Grätzer Zeitung 4. 10. 1817. (№ 158) непагинирано; Vereinigte Laibacher Zeitung 7. 10. 1817. (№ 80) непагинирано; Lemberger Zeitung 15. 10. 1817. (№ 124) 472.

⁴² Исту вест са комплетним коментаром *Аустријског осматрача* објавиле су и немачке *Прашке новине*. Österreichischer Beobachter 9. 10. 1817. (№ 282) 1451–1452; Prager Zeitung 13. 10. 1817. (№ 286) 1126.

готово да нема.⁴³ У немачким *Прашким новинама* је једном приликом, у „неполитичком делу“ новина, објављена кратка анегдота историјско-популарног карактера из Карађорђевог живота.⁴⁴

Догађаји око Грчког устанка 1821. године, опет су усмерили пажњу аустријске штампе према југоистоку Европе. У марту је читалац немачких *Прашким новина* могао сазнати, да су се у Србији потпуно смирили подробније неописани „немири“ и да се очекује како ће врховни владар „становницима ове провиније све тражене повластице одобрити, па и право, да си изаберу кнеза из свог народа“. ⁴⁵ Дан касније, *Лавовске новине* су обавестиле да се још у јануару из Цариграда вратила српска депутација којој је обећано да ће Срби поред гувернера провинције имати и свог „Господара“, али да Турци инсистирају на својим посадама у тврђавама.⁴⁶ После тога, Србија се активно помиње још само у мају и јуну, у контексту са деловањем грчког устаника Александра Ипсилантија. Немачке *Прашке новине* су обавештавале о настојањима Ипсилантија да увуче Србе у општи устанак.⁴⁷ *Аустријски осматрач* је затим објавио текст, који су касније пренели остали листови, у којем се читаоцу објашњава да се православни становници европске Турске деле на веома различите народе који међусобно нису увек у пријатељству. Ипсиланти је, наводно, још у марту послao изасланика „предводнику српског народа Милошу Обреновићу“ како би га позвао на учешће у устанку. Лист, међутим, констатује да „између Срба и Грка влада толико изражена међунационална мржња, да није за чуђење што Милош, не само што се није одазвао на предлог, већ је Порти изразио верност Српског народа“.⁴⁸ Тиме се, у начелу, исцрпљују вести о политичкој ситуацији у Србији током поменуте године.

Како су се прилике на Балкану смириле, тако је и аустријска штампа изгубила интересовање за догађаје у Србији. У периоду од 1822. до 1827. године, објављен је само минималан број чланака које је могуће сматрати битним и целокупним извештавањем. *Аустријски осматрач* је 1822. године објавио превод текста из једног листа из Смирне, у којем се износи мишљење да народи

⁴³ Често се у реклами делу помиње речник Вука Караџића са кратким описом етнографских прилика на Балкану: *Wiener Zeitung* 19. 3. 1819. (№ 64) 256; 23. 3. 1819. (№ 67) 268; 31. 3. 1819. (№ 73) 292.

⁴⁴ Анегдота се односи на наводну свађу Карађорђа и његовог оца Петра. Карађорђев отац је одбио да, после неуспешног устанка крајем 18. века, пређе у Аустрију, те га је син, наводно, убио пиштољем како га се не би дочепали Турци. Овај догађај је, у више варијанти, био познат Карађорђевим савременицима и тако је забележен и у српској историографији. Р. Љуштић, *Вожд Карађорђе*, I, Сmederevska Palanka 1993, 29–36; *Prager Zeitung* 27. 10. 1820. (№ 169) 798–799.

⁴⁵ *Prager Zeitung* 6. 3. 1821. (№ 37) 173.

⁴⁶ *Lemberger Zeitung* 7. 3. 1821. (№ 29) 148.

⁴⁷ *Prager Zeitung* 8. 5. 1821. (№ 72) 331; 5. 6. 1821. (№ 88) 408.

⁴⁸ *Österreichischer Beobachter* 8. 6. 1821. (№ 159) 747–748; *Grätzer Zeitung* 12. 6. 1821. (№ 93) непагинирано; *Wiener Zeitung* 14. 6. 1821. (№ 136) 543; *Lemberger Zeitung* 18. 6. 1821. (№ 73) 376–377.

Балкана, међу њима и Срби, никада неће добити самосталност, пошто су сувише слаби у односу на Порту, те су сви њихови напори узалудни.⁴⁹ Већина листова је у целини објавила текст Акерманског конвенције 1826. године, посредно тако помињући и Србију, али без додатних коментара и тумачења.⁵⁰ О унутрашњим приликама су, на нешто квалитетнији начин, извештавале немачке *Прашке новине*. Према писању прашког листа, кнез Милош је у априлу 1826. године открио заверу, у коју је био уплатен и неименован Карађорђев син. Многи од учесника су ухапшени а неки и смакнути.⁵¹ Годину дана касније, лист је пренео вест да су Срби спречили долазак турских појачања у Београдску тврђаву, и да су у августу месецу одбили да спроведу нову мобилизацију, инсистирајући на свом праву да не морају ратовати ван граница своје територије.⁵²

Ратни сукоб Русије и Турске током 1828. и 1829. године поново је усмерио пажњу штампе према Балкану, те је и број вести о Србији знатно увећан. У марта 1828. године *Љубљанске новине* су објавиле вест да Срби траже плаћање данка у новцу и да не желе више да опскрбљују Београдску тврђаву храном, али да то Турци не прихватату.⁵³ Већ у јуну, београдски Турци су морали надничити и продавати оружје пошто су остали без хране.⁵⁴ *Прашке новине* су најредовније извештавале о Србији у предстојећем рату. У априлу и мају, лист је обавестио своје читаоце да су Срби одбijали да шаљу војнике као помоћ Турцима, те да је кнез Милош противствовао против пролаза турских трупа кроз српску територију.⁵⁵ У јуну је пренета вест да се прича како ће српски „*Обер Кнез Милош Обреновић*“ одмах после прве победе руских трупа прићи Русима и напasti турске утврде.⁵⁶ Из *Загребачких новина* (*Agramer Zeitung*) је преузето и мишљење да Турци шаљу војску у Босну како би онемогућили Србе, и остale хришћане на тим просторима, да се сједине са Русима који имају план да продру све до Црне Горе.⁵⁷ Сумње у руске агитације на Балкану могле су се прочитати и

⁴⁹ Текст је преузет из листа *Spectateur Oriental* из Смирне. Неколико дана касније, *Грачке новине* су преузеле текст из *Аустријског осматрача*. *Österreichischer Beobachter* 6. 2. 1822. (№ 37) 158; *Grätzer Zeitung* 11. 2. 1822. (№ 24) непагинирано; 12. 2. 1822. (№ 25) непагинирано.

⁵⁰ *Wiener Zeitung* 16. 12. 1826. (№ 287) 1241; 19. 12. 1826. (№ 289) 1255; *Österreichischer Beobachter* 17. 12. 1826. (№ 351) 1538; *Grätzer Zeitung* 19. 12. 1826. (№ 202) непагинирано; *Laibacher Zeitung* 22. 12. 1826. (№ 102) 408.

⁵¹ Овај опис се очигледно односи на Чарапићеву буну. Ђорђе Чарапић је са Карађорђевим сином Алексом договорао подизање устанка против кнеза Милоша 1826. године. М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књига II, Београд 1909, 620–636. *Prager Zeitung* 19. 12. 1826. (№ 202) непагинирано.

⁵² *Prager Zeitung* 13. 5. 1827. (№ 75) непагинирано; 21. 8. 1827. (№ 130) непагинирано.

⁵³ Сличну вест су објавиле у мају и *Прашке новине*. *Laibacher Zeitung* 27. 3. 1828. (№ 26) 103; *Prager Zeitung* 22. 5. 1828. (№ 81) непагинирано.

⁵⁴ *Laibacher Zeitung* 17. 6. 1828. (№ 49) 196.

⁵⁵ *Prager Zeitung* 17. 4. 1828. (№ 61) непагинирано; 30. 5. 1828. (№ 85) непагинирано.

⁵⁶ *Prager Zeitung* 19. 6. 1828. (№ 95) непагинирано.

⁵⁷ *Prager Zeitung* 8. 7. 1828. (№ 106) непагинирано.

у Лавовским новинама.⁵⁸ У августу су Прашке новине и Грачке новине пренеле дугачак текст из Бечких новина, у којем стоји да је у Босни избила побуна против паше који је био на путу према Дрини да бдије над Србима. Упркос његовом неуспеху, у Србији је ситуација све време остала мирна.⁵⁹ Сумње у лојалност Срба према султану, и тајне руске агитације међу њима; представљале су саставни део већине вести и у првој половини 1829. године. Када је избио рат, превладавајуће мишљење је било да ће Руси једним делом војске ући у Србију, те да су Турци због тога настојали да уз српску границу групишу неке снаге.⁶⁰ Најбоље информације о ситуацији у самој Србији су имале Љубљанске новине, које су још у априлу изразиле сумњу да ће се Срби ставити на било чију страну у рату, констатујући да „*иако Срби нису Русима толико наклоњени, колико се уобичајено мисли, не показују никакву жељу ни да против њих војују*“.⁶¹ Peargyjyjhi на широко распрострањене гласине о наоружавању Срба за турску војску против Русије, које наводно шире разни известиоци како би увеличивали моћ Турске, Љубљански лист је своје читаоце у мају информисао да такво што није могуће, пошто се Србија на то по уставу не може присилити, нити би то „*суседна неутрална држава дозволила*“.⁶² Тек је у септембру постало јасно да Србија није циљ руских продора.⁶³ У време док још нису били познати услови Једренског мира, Прашке и Љубљанске новине су пренеле гласине „*са српске границе*“ (на темељу члánка из Аугзбуршких општих новина), према којима је већ уговорено давање устава Србији и уздизање Милоша Обреновића у „*Господара*“. Причало се и то „*да ће након одређеног времена, сва Турцима заузета српска утврђења бити предата Србима, и да након тога ниједан муслиман неће смети становати у српској земљи. Ма колико год то звучало невероватно, такве и сличне гласине налазе своју публику, која их прихвата са слепим поверењем.*“⁶⁴ Са друге стране, новине из Беча су више пажње посветиле догађајима на самом фронту и приликама у Азији, те је српско држање у потпуности занемарено. Само се у склопу текстова о Једренском миру, о чему су опширно извештавали сви листови, могло посредно сазнати о новим повластицама и правима за Србију.⁶⁵ Спровођење одредби мира

⁵⁸ Lemberger Zeitung 16. 7. 1828. (№ 83) 406.

⁵⁹ Wiener Zeitung 9. 8. 1828. (№ 184) 779; Prager Zeitung 12. 8. 1828. (№ 126) непагинирано; Grätzer Zeitung 12. 8. 1828. (№ 129) непагинирано.

⁶⁰ Prager Zeitung 3. 4. 1829. (№ 54) непагинирано; 1. 5. 1829. (№ 69) непагинирано; 23. 7. 1829. (№ 114) непагинирано; 11. 9. 1829. (№ 143) непагинирано; Laibacher Zeitung 9. 4. 1829. (№ 29) 115; 16. 4. 1829. (№ 31), 122; 30. 4. 1829. (№ 35) 139; 19. 5. 1829. (№ 40) 159; 28. 5. 1829. (№ 43) 171.

⁶¹ Laibacher Zeitung 16. 4. 1829. (№ 31) 122.

⁶² Laibacher Zeitung 19. 5. 1829 (№ 40) 159.

⁶³ Prager Zeitung 27. 9. 1829. (№ 152) непагинирано; Laibacher Zeitung 29. 9. 1829. (№ 78) 316.

⁶⁴ Prager Zeitung 9. 11. 1829 (№ 175) непагинирано; Laibacher Zeitung 10. 11. 1829 (№ 90) 366.

⁶⁵ Wiener Zeitung 16. 10. 1829. (№ 237) 993; Österreichischer Beobachter 20. 10. 1829. (№ 293) 1290; Grätzer Zeitung 24. 10. 1829. (№ 170) непагинирано; 14. 12. 1829. (№ 199) непагинирано; Prager Zeitung 25. 10. 1829. (№ 168) непагинирано; 27. 10. 1829. (№ 169) непагинирано; Lemberger Zeitung 26. 10. 1829. (№ 122) 673.

које су се тицале Србије, међутим, није текло лако ни брзо, што је аустријска штампа испратила са повећаном пажњом. *Прашке и Љубљанске новине* су крајем 1829. године више пута авизовале скоро издавање, а почетком 1830. године информисале и о коначном добијању хатишерифа у форми фермана за Србију.⁶⁶ Нешто касније, штампа је објавила и интегрални текст фермана.⁶⁷ Присаједињење шест нахија, и коначно разграничење између Србије и Турске, међутим, у пракси и даље нису били решени, те су листови 1830. године о томе писали у неколико наврата.⁶⁸ У то време, аустријска штампа по први пут континуирано посвећује већу пажњу унутрашњим приликама у Србији. Почетком исте године, *Прашке и Љубљанске новине* су објавиле вести о незадовољству у народу владавином кнеза Милоша и његовим настојањима да реформише администрацију и уведе уставно уређење.⁶⁹ Аустријски осматрач је у априлу у целини пренео вест из једног берлинског листа о читању хатишерифа на скупштини у Крагујевцу. Према том извештају, Милош се морао пред народом правдати због тиранског начина владања и велике шкртости. Српски кнез је маси одговорио да је тако поступао како непријатељима не би дао повода и сачувао државу, те у каси оставио велику суму новца и чисте рачуне. На крају говора, Милош је, наводно, народу својевољно вратио част Кнеза рекавши: „*Пријатељи! Изаберите отаџбину другог Кнеза, изаберите најбољег и најспособнијег из народа и организујте власт...*“ Већ током последњих речи, присутни посланици су гласно извикали Милоша опет за кнеза. У тексту је детаљно описан поступак избора посланика и садржај аката донесених на заседању, између остalog и захтев Порти да Милош Обреновић буде потврђен за наследног кнеза.⁷⁰ Према писању поједињих листова, српски владар је затим приступио не само реформисању администрације, већ и стварању стајаће војске. Срби, међутим, нису показали наклоност према тој

⁶⁶ Мисли се на Први хатишериф из 1829. године. *Prager Zeitung* 26. 11. 1829. (№ 186) непагинирано; 18. 12. 1829. (№ 199) непагинирано; 7. 1. 1830. (№ 4) непагинирано; *Laibacher Zeitung* 17. 12. 1829. (№ 101) 411; 29. 12. 1829. (№ 104) 422; 7. 1. 1890. (№ 2) 7; 21. 1. 1830. (№ 6) 22.

⁶⁷ *Österreichischer Beobachter* 27. 3. 1830. (№ 86) 365–366; *Prager Zeitung* 1. 4. 1830. (№ 52) непагинирано; *Laibacher Zeitung* 1. 4. 1830. (№ 26) 102–103.

⁶⁸ *Österreichischer Beobachter* 11. 4. 1830. (№ 101–102) 430–432; *Prager Zeitung* 23. 5. 1830. (№ 81) непагинирано; 2. 9. 1830. (№ 137) непагинирано; *Laibacher Zeitung* 9. 3. 1830. (№ 19) 76; 8. 4. 1830. (№ 28) 112.

⁶⁹ *Prager Zeitung* 29. 1. 1830. (№ 17) непагинирано; 30. 3. 1830. (№ 51) непагинирано; *Laibacher Zeitung* 23. 3. 1830. (№ 23) 92.

⁷⁰ Вест потиче из Аугзбуршких новина које су их преузеле из *Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrt Sachen* (у народу познатији као *Haude und Spenersche Zeitung*). Немачки листови су опис догађаја добили и од канцеларије кнеза Милоша. Скраћену и препричану верзију ове вести објавиле су и *Прашке новине*. Нешто другачија верзија је забележена и у српској историографији. М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књига III, Београд 1912, 153–162; *Österreichischer Beobachter* 11. 4. 1830. (№ 101–102) 430–432; 13. 4. 1830. (№ 103) 433–435; *Prager Zeitung* 2. 4. 1830. (№ 53) непагинирано.

врсти организације и настојали су „та њима страна правила избећи“.⁷¹ У децембру су скоро сви листови објавили вест да је султан потврдио наследно кнежевско право Милошу Обреновићу и издао нови хатишериф.⁷² О благодетима наследног права за српског владара писале су *Прашке и Лавовске новине*, и пре формалне потврде Бератом, констатујући да „за Србе се није могла десити срећнија околност, но доспети под наследну власт властитог Кнеза; јер се тиме отклања главни узрок уцене, зато што сваки, на неодређено или на доживотно време изабрани поглавар, увек настоји своју и за све своје обезбедити будућност нагомилавањем богатства...“.⁷³

Од 1831. године број вести о Србији константно опада. Континуираног извештавања више нема, већ се чланци појављују спорадично, а фокус је опет преусмерен на контекст ширих прилика на Балкану. *Аустријски осматрач* је 1831. године из *Загребачких новина (Agramer Zeitung)* пренео текст наводне прокламације кнеза Милоша народу у Босни поводом њиховог устанка. Српски кнез их је позвао да се подреде султану, пошто немају никаквог изгледа против надмоћне турске силе, којој ће се придружити и он, са својом војском, уколико га владар позове. Напомиње да је и он био бунтовник, али да је султан благог срца и вољан да опрости.⁷⁴ *Љубљанске новине* су следеће, 1832. године преносиле вести о спремности кнеза Милоша да се придружи турским трупама против Босне, између осталог и због сумњи да су босански устаници повезани са неким заверама против њега.⁷⁵ Годину дана касније, по текстовима који су редом преузимани из *Аугзбуршких новина*, кнез Милош је у току од свега два месеца војевао на две различите стране. У мају и јуну су српске трупе почеле да заузимају оне пределе који су према одредбама Једренског мира припадали Србији. Том приликом су Срби, наводно, на аустријској страни границе масовно куповали своје расположиво оружје, и уз доста крвопролића, заузели Неготин. Држање Срба према Порти је описано као дволично. Босанци су, према писању новина, били знатно отворенији и искрено су представљали своје жалбе, те се користили и насиљем. Срби, с друге стране, су много слаткоречивији, заклињујући се на верност а притом султана презирују.⁷⁶ У јуну је јављено о упаду босанских

⁷¹ *Prager Zeitung* 23. 5. 1830. (№ 81) непагинирано; *Lemberger Zeitung* 4. 6. 1830. (№ 63) 334.

⁷² *Wiener Zeitung* 20. 12. 1830. (№ 290) 1451; *Österreichischer Beobachter* 18. 12. 1830. (№ 352) 1606; *Prager Zeitung* 26. 12. 1830. (№ 203) непагинирано; *Laibacher Zeitung* 7. 12. 1830. (№ 97) 398.

⁷³ *Prager Zeitung* 3. 12. 1830. (№ 190) непагинирано; *Lemberger Zeitung* 15. 12. 1830. (№ 142) 780–781.

⁷⁴ Кнез Милош је, по жељи Порте, упућивао прокламације народу у Босни у више наврата. Том приликом, надао се да ће за Србију обезбедити одређене уступке, између осталог и територијална проширења. М. Гавrilović, *Милош Обреновић*, књига III, 354–356; *Österreichischer Beobachter* 4. 7. 1831. (№ 185) 901–902.

⁷⁵ *Laibacher Zeitung* 10. 4. 1832. (№ 29) 118; 1. 5. 1832. (№ 35) 142.

⁷⁶ *Prager Zeitung* 31. 5. 1833. (№ 85) непагинирано; 28. 6. 1833. (№ 100) непагинирано; *Lemberger Zeitung* 26. 7. 1833. (№ 86) 497; *Laibacher Zeitung* 4. 6. 1833. (№ 45) 182.

трупа у Србију, на шта је кнез Милош реаговао општом мобилизацијом.⁷⁷ Јубљанске новине су у јулу објавиле вест о крају ратних сукоба и присаједињењу шест нахија Србији.⁷⁸ Тиме се извештавање за 1833. годину у поменутим листовима у начелу завршава, без помињања трећег хатишерифа или других преговора са Портом.

Општа слика Србије у аустријској штампи

Аустријска штампа није посвећивала много пажње развоју догађаја у Србији после Другог српског устанка. Чланци о новој српској држави нису излазили континуирано нити су обиловали детаљним и квалитетним подацима. У периодима када је аустријска штампа била усмерена према догађајима на Балкану, попут Грчког устанка 1821. и руско-турског рата 1828–1829. године, извештавање о Србији је било редовније али и надаље фрагментарног карактера. У многим случајевима, информације су објављиване у склопу текстова о ширим политичким догађајима, тако да их је могао запазити само изузетно пажљив читалац. Наменски чланци о Србији су углавном били веома кратки и штури, и нису садржавали ни ближа објашњења и тумачења описаних чињеница. Из наведених разлога, просечном читаоцу је било изузетно тешко да створи не само целовиту слику, већ и континуирану перцепцију о постојању земље која се зове Србија. Треба истаћи да су по том питању, у посматраном периоду, видљиви одређени квалитативни и квантитативни помаци. Појам „Србија“ је све више коришћен не само у географском смислу, већ као ознака посебног политичког ентитета у склопу Османског царства. У великој већини чланака се помиње Милош Обреновић у функцији кнеза, што је посредно, преко кнежевске титуле, Србији давало на већој важности и свакако утицало на другачију перцепцију читалаца. Од избијања Руско-турског рата 1828. године, број текстова је већи а уредништва посвећују све више пажње и унутрашњим приликама. Читалачка публика је тако могла да стекне и прве утиске о стању у самој земљи, њеним институцијама, народу и томе сличном. Занимљиво је да су по питању извештавања о Србији предњачиле новине из Прага и Лавова, док су главни бечки листови показали мање интересовања. Узимајући у обзир директну повезаност уредништава листова из главног града Царства са политичким центрима моћи, могло би се претпоставити да је слабо извештавање било одраз опште политичке стратегије Хабзбуршке монархије према Балкану. Који су тачно разлози да су баш листови из удаљене периферије Монархије, из Прага и Лавова, показали веће интересовање за српски народ у фази обнове своје државности, тешко је установити. Захваљујући циљаном скупљању информација из различитих извора, читаоци *Прашких* и *Лавовских* новина су добијали

⁷⁷ *Laibacher Zeitung* 18. 6. 1833. (№ 49) 198.

⁷⁸ *Laibacher Zeitung* 18. 7. 1833. (№ 58) 233.

умногоме бољи увид у прилике о Србији него аборенти бечких гласила. Међутим, и веома редовним читаоцима је било тешко створити целовитију слику о Србији. Континуираним праћењем неколико листова истовремено могла се стећи општа слика да је Србија провинција у Османском царству где живе хришћани који се боре против Турака, и где главну личност представља кнез Милош Обреновић. Упркос томе што објављени подаци нису дозвољавали неки озбиљнији увид у унутрашње прилике земље, попут представе о величини територије, начина живота или имена градова, просечан читалац је могао сасвим сигурно да полако стекне свест о постојању једног новог политичког ентитета на мапи Европе. Србија сходно томе није више представљала само нејасан географски појам, већ се учврстила као активан чинилац међународне политике на који се морало рачунати.

Nino Delić

AUSTRIAN PRESS ON SERBIA 1815–1833

Summary

The analysis of articles in the main daily newspapers from Vienna, Prague, Graz, Ljubljana and Lviv, from the 1815–1833 period, shows that little attention was given to Serbia. The newspapers mentioned the Serbian country and people sporadically, and mostly in the context of international issues of greater importance. With time, the use of the term "Serbia" stabilized to describe not just a geographic area any longer but a political entity as well. It is obvious that the media from Prague and Lviv tried to collect more information, and gave much more space to Serbian matters than the dominant papers from the Austrian capital. Still, regular readers could hardly generate more comprehensive perceptions of the country. In general, the newspapers described Serbia as an Ottoman province of special status, inhabited by Christians who were trying to oppose the Turks. Internal matters remained mostly unrevealed to readers, and the only widely mentioned personality was Serbian Prince Miloš Obrenović.

Key words: Austria, Habsburg Empire, Principality of Serbia, 1815–1833, press, newspapers, journalism, reporting.

Анализа чланака у главним дневним новинама из Виена, Праге, Граца, Љубљане и Лвива, за период од 1815. до 1833. године, показује да је Србија у то време коришћена као референција на велике међународне и политичке проблеме које су се тада дешавале у Европи. У складу са тадашњим географским и политичким погледом на Европу, Србија је представљана као део Османског царства које се састојало из већег броја провинција, које су биле под контролом аустријске монархије. Србија је у то време представљана као једна од ових провинција, која је имала специфичну статус и положај унутар Османског царства. Србија је представљана као територија која је била под контролом аустријске монархије, али која је имала своје политичке и социјалне особине које су биле у складу са тадашњим географским и политичким погледом на Европу. Србија је представљана као део Османског царства које се састојало из већег броја провинција, које су биле под контролом аустријске монархије. Србија је представљана као територија која је била под контролом аустријске монархије, али која је имала своје политичке и социјалне особине које су биле у складу са тадашњим географским и политичким погледом на Европу.

Историјски институт Београд

Зборник радова, књ. 31

Међуопштински историјски архив Чачак

Документа из архива

Српске државе подручја

Српске државе и Србије 1718-1918. године

издава Константина Јанковић

Надлежнији пратљевијери

(издавач тумачи члановима) Франческа Јанковића

Симеон Јанковић

(издавач члановима) Јанковића

Београд 2016.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
Мирољуб ПАВЛОВИЋ ФАКТИЧКО-ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ СМЕДЕРЕВСКОГ САНЦАКА ПОСЛЕ 1739. ГОДИНЕ	9
Недељко В. РАДОСАВЉЕВИЋ СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА И ЦРКВЕНО ПИТАЊЕ 1804–1825	19
Урош ШЕШУМ АНТРОПОГЕОГРАФСКА СТУДИЈА КАО ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР ЗА МИГРАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА У ВРЕМЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА (са посебним освртом на Горње и Доње Драгачево)	37
Жарко ЛЕКОВИЋ ЦРНА ГОРА, БРДА И СТАРА ХЕРЦЕГОВИНА У СРПСКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ (1804–1833)	53
Михаил В. БЕЛОВ СЕРБСКИЕ ЭМИГРАНТЫ В БЕССАРАБИИ, МИЛОШ ОБРЕНОВИЧ И РОССИЯ	73
Елена П. КУДРЯВЦЕВА ВТОРОЕ СЕРБСКОЕ ВОССТАНИЕ 1815 Г. И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ЕВРОПЕ	89
Бојана МИЉКОВИЋ КАТИЋ, Љубинка КАТИЋ ОДНОС ПРЕМА ПОРАЖЕНОМ У БИТКАМА ДРУГОГ СРПСКОГ УСТАНКА	97
Радомир Ј. ПОПОВИЋ БУКУРЕШКИ МИР, КНЕЗ МИЛОШ И АУТОНОМИЈА СРБИЈЕ	111
Нино ДЕЛИЋ АУСТРИЈСКА ШТАМПА О СРБИЈИ 1815–1833.	129
Александра ВУЛЕТИЋ ОД ПОРЕСКИХ СПИСКОВА ДО ПРВОГ ПОПИСА СТАНОВНИШТВА И ИМОВИНЕ. ОВЛАДАВАЊЕ ЉУДСКИМ И МАТЕРИЈАЛНИМ РЕСУРСИМА У ОСЛОБОЂЕНОЈ СРБИЈИ (1815–1834)	151

Љубодраг П. РИСТИЋ
СТРАНЦИ – САВРЕМЕНИЦИ О КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ 167

- Милан КУТЛЕШИЋ**
ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И СРБИ: ДИПЛОМАТСКИ ИЗВЕШТАЈИ 181
И ПРВИ КОРАЦИ КА УПОЗНАВАЊУ БРИТАНАЦА СА СРБИМА
- Ана БОЛОВИЋ, Борисав ЧЕЛИКОВИЋ**
ТАКОВСКИ УСТАНАК У УМЕТНОСТИ XIX ВЕКА 189
- Милош М. ТИМОТИЈЕВИЋ**
БОЈ НА ЉУБИЋУ У ЗВАНИЧНОЈ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОЈ
КУЛТУРИ ЧАЧКА ТОКОМ XIX И XX ВЕКА 215